
Infeksjoner, motstand og flukt

I TIDLIGERE TIDER

DAG BERILD

dag.berild@medisin.uio.no

Dag Berild er spesialist i infeksjonssykdommer og professor emeritus ved OsloMet og Universitetet i Oslo.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir følgende interessekonflikter: Han har mottatt forelesningshonorar fra Advanz Pharma.

De siste årene av andre verdenskrig satt rundt 650 norske studenter i fangeleirer i Nazi-Tyskland, blant annet i konsentrasjonsleiren Buchenwald. 17 av dem mistet livet.

SS-skoleringsleiren St. Andreas i Sennheim (Cernay), Frankrike. Ukjent dato. Foto: Hans Trygve Tveten (1918–99) / ARKIVET freds-og menneskerettighetssenter / CC-BY-SA

Høsten 1943 ble rundt 650 mannlige studenter ved Universitetet i Oslo arrestert av okkupasjonsmyndighetene og sendt til fangeleirer i Nazi-Tyskland etter at tyskerne hadde stengt universitetet (1–3). Deportasjonen var en følge av en økende konflikt mellom universitetet og den tyske okkupasjonsmakten, og stort sett alle mannlige studenter som ikke hadde nazisympatier, ble arrestert (4). Min far, Oddvar Berild (1918–94), studerte medisin og var en av disse tysklandsstudentene, som de ble kalt (5). Han delte leilighet med to kamerater, og alle tre ble angitt en måned tidligere. Mens hans kamerater gjemte seg under sengene, og senere kunne flykte til Sverige, ble far arrestert.

SS-leiren Sennheim

Oddvar fikk ingen fysiske skader av sitt fangeopphold, men jeg oppfattet ham som mye rastløs, og mot slutten av livet hadde han nattlige mareritt, der han ropte på tysk i søvne. Han snakket lite om sitt fangenskap, men vi visste at han hadde skrevet en dagbok fra oppholdet. Ingen av oss barna hadde lest den. Da livet nærmet seg slutten, la han imidlertid frem de to håndskrevne dagbøkene i kladdebokformat, på til sammen 160 sider, for å forvise seg om at vi skulle lese dem (6).

Min far skulle opp til det som den gang het 3. avdeling medisin i oktober 1943 da han og flere kolleger ble angitt og arrestert av tyskerne. Sammen med 39 andre studenter satt han på Bredtveit fengsel i Groruddalen før han ble overført til Stavern. Deretter ble han sendt med fangeskipet Donau til Stettin i Polen sammen med de andre arresterte studentene. Derfra ble rundt halvparten av dem sendt til konsentrasjonsleiren Buchenwald ved Weimar, mens de fleste andre ble sendt til en SS-leir i Sennheim i Alsace, i det som i dag er Frankrike (1).

«Leirledelsen forsøkte å omvende dem til nazistenes raseideologi, men lyktes ikke. Studentene nektet å ha nazisymboler på jakker, belter og luer, og fikk til slutt gjennomslag for dette»

Min far kom først til Sennheim. For SS var det et paradoks at unge norske akademikere, som de så på som eliten av den ariske, germanske rase, kunne motsette seg nasjonalsosialismens ideer. Leirledelsen forsøkte å omvende dem til nazistenes raseideologi, men lyktes ikke (7). Studentene nektet å ha nazisymboler på jakker, belter og luer, og fikk til slutt gjennomslag for dette.

Under oppholdet i Sennheim fikk to av studentene meningokokkmeningitt og døde. Det var mange som hadde feber, hodepine og antydning til meningisme, skriver min far. De var rundt 170 mann fordelt på to rom, og rundt 120 fordelt på tre rom. Per Oeding (1916–2003), som senere ble professor i mikrobiologi i Bergen, hadde allerede som student god erfaring i mikrobiologi. Han overtalte leirledelsen til at samtlige norske fanger ble screenet for meningokokker. Av de ca. 250 som ble screenet, hadde over 40 mann, dvs. 15–20 %, meningokokker i halsen. Disse ble isolert i 3–4 uker, og det kom ikke flere tilfeller av meningitt.

Det er godt dokumentert at det å bo tett på hverandre og samtidig være utsatt for harde fysiske anstrengelser, som studentene ble, øker risikoen for utbrudd av meningokokksykdom (8).

Studentene i Oslo arresteres 30. november 1943. Foto: UiO / CC BY 2.0

Sammen med 35 andre studentfanger ble min far to ganger sendt til Freiburg for å studere. Der fikk de gå omkring som relativt frie menn. Min far deltok i undervisningen på Kvinneklinikken i byen, men det siste oppholdet ble kort.

I dagboken skriver han: «Fra vårt siste Freiburgopphold vil bombeangrepet 27. november bite seg fast i mitt minne for alltid. Det var fælt, men nødvendig for å beseire disse forbannede tyskere» (6). I løpet av 20 minutter ble det sluppet ca. 3 000 bomber som drepte ca. 2 100 og såret 6 300 personer. Far fortalte at det etter bombingene lå lemmer og andre kroppsdeler spredt rundt i området rundt jernbanestasjonen. De norske studentene gjorde en stor innsats med å redde sårede og døde ut av ruinene. Medisinstudentene blant dem fikk god bruk for sine kunnskaper. Én av studentene døde av skader etter bombingene.

«Det ble en dramatisk reise. Først over Rhinen og så til fots gjennom Schwarzwald, preget av livsfarlige konfrontasjoner med sadistiske fangevokterne, kulde, matmangel, sult, gnagsår, søvnmangel og eksistensiell frykt»

Senere på høsten 1944, da frontlinjen nærmet seg Sennheim, skulle studentene overføres til Buchenwald. Det ble en dramatisk reise. Først over Rhinen og så til fots gjennom Schwarzwald, preget av livsfarlige konfrontasjoner med sadistiske fangevokterne, kulde, matmangel, sult, gnagsår, søvnmangel og eksistensiell frykt. I landsbyen Burkheim ble studentene beordret til å grave skyttergraver, noe alle nektet å gjøre under oppstillingen foran rådhuset, selv under trussel om å bli drept (1).

De siste fire dagene av reisen ble de innelåst i kuvogner nesten uten mat og vann for å fraktes med tog til Buchenwald. Ved ankomst var tilstanden kritisk for mange av dem (1, 7).

KZ-leiren Buchenwald

I Buchenwald ble studentene satt til tvangsarbeid utendørs i snø og kulde. Far skriver i dagboken: «1. januar 1945. Nå får vi 1/6 brød per dag, og middagen består bare av tynn suppe. I går spiste jeg mitt siste brødstykke klokken 13 og feiret nyttårsaften på fastende hjerte og sugende mage» (6).

Far pådro seg en purulent sinusitt, som en medstudent penslet med efedrin, slik at han kom seg, skriver han. Fangene sov andføttes, to i hver seng som var stablet i tre etasjer. De kunne finne opptil 50 lopper i soveposen om morgenen (6). Loppestikkene utviklet seg ofte til erysipelas, og influensaen til pneumoni. Av ukjente årsaker hadde far og hans medisinerkolleger til sammen 75 sulfatabletter som gjorde sin nytte ved tilfeller av pneumoni.

SS-skoleringsleiren St. Andreas i Sennheim (Cernay), Frankrike. Ukjent dato. Foto: Hans Trygve Tveten (1918–99) / ARKIVET freds-og menneskerettighetssenter / CC-BY-SA

Hygiene var nærmest ikke-eksisterende. Det kunne gå dagevis mellom hver gang de fikk vaske seg, og vaskevannet var ofte skittent. Det var mye diaré i leiren, med tyfoid, paratyfoid og dysenteri, skriver min far. Avtreddet var en stang besmurt med genuin feces. En av studentene som fikk dysenteri, har beskrevet hvordan han ble vitne til at en fransk medfange druknet i møkka, uten at han hadde muligheter til å hjelpe (3).

«Jeg har sett ting så umenneskelig at jeg aldri glemmer det. Det var vandrende utmagrede skjeletter med ulltepper over skuldrene. Øynene er innsunkne, nesen spiss, tenner råtne eller borte, snauklapte og skitne»

Det var mellom 60 000 og 100 000 fanger i Buchenwald-leiren vinteren 1945, og leirsykehuset kunne bare ta seg av en brøkdel av dem som trengte hjelp. Det var også et *Experimentalbau*, der det ble gjort medisinske forsøk på fanger med gul feber, kopper, difteri, tyfoid og paratyfoid. Blant annet ble blod fra pasienter med flekktyfus injisert intravenøst. 90 % av disse fangene fikk en smertefull død (1).

Far skriver i sin dagbok: «Jeg har sett ting så umenneskelig at jeg aldri glemmer det. Det var vandrende utmagrede skjeletter med ulltepper over skuldrene. Øynene er innsunkne, nesen spiss, tenner råtne eller borte, snauklapte og skitne. De roter i våre søppelkasser, slikker hvert papir og hver tømt boks. Vi måtte tåle å se all elendigheten. Jeg merker selv at jeg i disse ukene er blitt avstumpet. Intet gjør inntrykk på meg lenger slik som i begynnelsen» (6).

27. januar 1945 fikk studentene oppgradert sin status fordi de var germanere. De ble skånet for tvangsarbeid og fikk SS-kost. Min far fikk arbeid på leirsykehusets patologiske avdeling. Han skriver i dagboken: «På gårdsplassen utenfor patologen lå en svær haug med katektiske lik, og nede i kjelleren lå det flere hundre som ventet på å brennes. Langs ytterveggen lå det en ca. 10 meter lang og to meter høy stabel av frosne lik» (6).

Far skrev at stort sett alle de obduserte hadde serøs perikarditt, og svært mange døde av sepsis med utgangspunkt i gnagsår. En dag obduserte han en mann som var død av gastroenteritt, forårsaket av kretsløpsinsuffisiens og dehydrering. En annen dag fant han syfilis i et sår og konstaterte at det selvfølgelig måtte være en SS-mann.

På flukt fra Heidelberg

De fleste studentene i Buchenwald ble hentet til frihet av De hvite bussene våren 1945 (1, 2). Min far og elleve andre var ikke blant dem. De hadde blitt sendt til Heidelberg for studier ved byens universitet.

SS-skoleringsleiren St. Andreas i Sennheim (Cernay), Frankrike. Ukjent dato. Foto: Hans Trygve Tveten (1918–99) / ARKIVET freds-og menneskerettighetssenter / CC-BY-SA

Togturen til Heidelberg var dramatisk. Far skiver: «Allerede mens vi entret toget gikk flyalarmen. Vi visste at de fleste angrepene av Royal Air Force helst kom på denne tiden. Vi hørte svak flydur. De følte et lite rykk i toget, men stopp igjen. Sekundene føltes som timer, og flyduren ble tydeligere. Endelig gikk toget, og vi hadde ikke kjørt lenger enn et minutt da vi så lysglimt og hørte detonasjonene. Vi kunne se at både Weimar og Erfurt ble bombet» (6). Neste morgen var de på vei til togbytte i Meiningen, men plutselig ble det avstigning på feil stasjon, Grimmenthal. Et kvarter senere ble Meiningen angrepet. «Hellet var med oss» (6). Han skriver videre: «Neste dag i Osterburken hadde vi en uhyggelig opplevelse. Et par Jabos var nede og gav oss en salve med sine maskinkanoner. Vi satt i fjerde vogn og slapp med skrekken, men lokomotivet ble helt ødelagt» (6). Den 4. mars var de fremme i Heidelberg, og hadde et hjertelig gjensyn med elleve medstudenter som de ikke hadde sett siden november.

Da de allierte troppene nærmet seg Heidelberg, var ordren at studentene skulle deporteres til Berlin. Det ville høyst sannsynlig bety den visse død. De hadde valget mellom å flykte eller eventuelt ta livet av fangevokteren. Ifølge min fars dagbok hadde en av gutta gjemt en øks i madrassen til det formålet. Det var heftige diskusjoner i gruppen fordi de visste at hvis bare én flyktet, ville resten bli henrettet. Med hjelp av professor Wichmann ved universitetet lyktes de å trenere avgangen til Berlin i to dager mens de allierte troppene nærmet seg. Det ble en dramatisk flukt (9). Den 28. mars, etter intense diskusjoner, snek de seg ut i grupper på to til fire med et forsprang på ca. 30 minutter før fangevokteren ville oppdage flukten.

«Etter seks dager våget de seg frem og fikk vite at amerikanerne hadde inntatt Heidelberg. Det var det største øyeblikket i fars liv»

Frem til 3. april lå min far og tre kamerater under noen grantrær i Neckardalen. Det var kaldt og vått, og de måtte bytte på å vekke hverandre om natten for ikke å fryse i hjel, skriver han. Med risiko for å bli oppdaget måtte de snike seg over en vei om natten for å hente vann i en blikkboks. De dæmpet også tørsten med å slikke dråper av vann fra grantrærne.

Etter seks dager våget de seg frem og fikk vite at amerikanerne hadde inntatt Heidelberg. Det var det største øyeblikket i fars liv, skriver han. Han og de andre medisinstudentene sluttet seg til amerikansk Røde Kors, som blant annet hadde en militær hemmelighet som het penicillin. De kom hjem til Norge først langt utpå sommeren 1945. Det var skrikende mangel på leger, så de måtte derfor gjennomføre tre studiesemestre i løpet av ett år.

Studentenes hjemkomst fra fangenskap i Buchenwald, Østbanestasjonen 1945. Foto: Rigmor Dahl Delphin (1908–93) / Oslo-Museum / I offentlig eie

Infeksjoner da og nå

Til sammen 17 av tysklandsstudentene døde under eller like etter fangeoppholdet i Nazi-Tyskland (1). To døde av meningokokkmeningitt, én av tuberkuløs meningitt og tre av lungetuberkulose. To døde av kronisk nefritt, én av tyfoidfeber og én av scarlatina med sepsis. Én døde av skader under det omtalte bombeangrepet på jernbanestasjonen, og én av brudd i ryggen. Jeg har ikke funnet opplysninger om hva de siste fem studentene døde av.

Det er 80 år siden dette hendte. Nå er det igjen krig i Europa. Infeksjonene til de ukrainske soldatene vi behandler i Norge, er nesten umulige å behandle på grunn av antibiotikaresistens. Vi er i dobbelt forstand bombet 80 år tilbake i tid.

REFERENCES

1. Holm I, Kvamme E. De motvillige germanerne. Norske studenter i tysk fangenskap 1943-1945. Oslo: Dreyer forlag, 2013.
2. Kvamme E. Norske medisinstudenter i tysk fangenskap. Tidsskr Nor Lægeforen 2005; 125: 3503-4. [PubMed]
3. Leren P. Norsk student i tysk fangenskap. Tidsskr Nor Lægeforen 2006; 126: 1097-9.
4. Fure JS. Universitetet i kamp 1940-1945. Oslo: Vidarforlaget, 2007.
5. Berild O. To håndskrevne dagbøker på ca. 160 sider i kladdebokformat.
6. Sars M, Tranøy KE. Tysklandsstudentene. Oslo: J.W. Cappelens forlag, 1946.
7. Kvamme E. Tilbake til Buchenwald. Oslo: Aschehoug, 2023.
8. Berild D, Gedde-Dahl TW, Abrahamsen TG. Meningococcal diseases in the Norwegian Armed Forces 1967-1979. NIPH Ann 1980; 3: 23-30. [PubMed]
9. Nustad HB. Flukten fra Heidelberg. Tidsskr Nor Lægeforen 2008; 128: 728-9.

Publisert: 23. juni 2025. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.25.0239

Mottatt 2.4.2025, første revisjon innsendt 29.4.2025, godkjent 5.5.2025.

Opphavsrett: © Tidsskriftet 2025 Lastet ned fra tidsskriftet.no 18. desember 2025.